

อ่านประวัติศาสตร์โลก อ่านอนาคตสังคมไทย ของ ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ

ตอนทบทวนมโนทัศน์การปฏิรูปรัฐไทย (ตอนหนึ่ง)¹

สรุป/เรียบเรียง โดย ญัฐวรรธน์ คล้ายสมมุติ

นิสิตภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

มรดกทางความคิดในสังคมไทย

มรดกทางความคิดในสังคมไทยที่ตกทอดจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน โดยประเด็นหลัก คือ การชี้ให้เห็นถึงความคิดและมโนทัศน์การปฏิรูป แสดงออกอย่างไร ในทางนโยบายของรัฐบาลสมัยต่าง ๆ ในทางความคิดและอุดมการณ์วางอยู่บนคติความรับรู้อะไร มีปรัชญา โลกทัศน์อะไรที่รองรับความคิดการปฏิรูปในแต่ละยุคสมัย ในที่สุด ความคิดการปฏิรูปมีลักษณะแตกต่าง หรือเหมือนกันในทางประวัติศาสตร์ ด้วยเหตุผลอะไร²

ประเด็นที่ผู้เขียนพยายามหาคำตอบ ก็คือการค้นหาความหมายของการ “ปฏิรูป” ซึ่งมีความหมายได้เท่ากับการเปลี่ยนแปลง ดังนั้นการอธิบายมโนทัศน์ว่าด้วยความเปลี่ยนแปลงจึงเป็นการศึกษาค้นคว้าแบบประวัติศาสตร์ความคิด เพื่ออธิบายบริบทของสังคม เศรษฐกิจการเมืองในแต่ละยุคสมัย อย่างไรก็ตาม ไม่ได้อธิบายตามลำดับตามเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ แต่กลับมุ่งเน้นไปตามมโนทัศน์ที่ชนชั้นนำใช้เป็นเครื่องมือ ในการผลักดันซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยเป็นวงกว้าง

กล่าวได้ว่า นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา มีการประยุกต์ความรู้ ความคิดจากบริบทของต่างชาติมาหลากหลายมิติ ซึ่งเป็นตัวบังคับให้เกิดความเปลี่ยนแปลง ความเปลี่ยนแปลงในช่วงต้นนี้ก็มีใช้ความเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลันและเข้าแทนกันได้ แต่เกิดจากการผสมกลมกลืนกับความรู้กับต่างชาติ จนเห็นความอีหลักอีเหลืออยู่มากมาย เหตุการณ์ที่เห็นได้ชัดคือการไปเยือนหัวากอ เพื่อไปสังเกตการณ์สุริยุปราคา กรณีนี้ราวกับว่าเป็นจิตวิทยาทางการเมือง เพื่อพิสูจน์ว่าสยามทัดเทียมกับตะวันตก ในแง่ของความรู้ นั้น เป็นการเชื่อมประสานกันระหว่างดาราศาสตร์แบบตะวันตกกับโหราศาสตร์แบบไทย ความกำกวมของเหตุการณ์และญาณวิทยาถูกผสม เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อสำคัญในแง่ของการเปลี่ยนเคลื่อนทางความรู้ โหรจึงเป็น “นักวิทยาศาสตร์” ที่ทรงอิทธิพลในทุกระดับของสังคมตั้งแต่ราชสำนักจนถึงหมู่บ้าน เพราะพวกเขามีความรู้ในการคำนวณทิศทางที่เกิดขึ้นได้ในอนาคต

¹ เป็นส่วนหนึ่งของการบรรยาย "อ่านประวัติศาสตร์ อ่านอนาคตคนไทย" จัดโดย ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร และแผนงานคนไทย 4.0 หัวข้อ "อ่านประวัติศาสตร์โลก อ่านอนาคตสังคมไทย" วิทยากร ศาสตราจารย์ ดร. ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ เมื่อวันที่ 17 ธันวาคม 2565 ส่วนหนึ่งผู้เขียนสรุปมาจาก ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, “วิเคราะห์แนวคิดมโนทัศน์การปฏิรูปประเทศไทย,” เอกสารวิชาการภายใต้แผนงานยุทธศาสตร์เป้าหมาย (Spearhead) ด้านสังคม แผนงานคนไทย 4.0., หน้า 1.

² ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, “วิเคราะห์แนวคิดมโนทัศน์การปฏิรูปประเทศไทย,” เอกสารวิชาการภายใต้แผนงานยุทธศาสตร์เป้าหมาย (Spearhead) ด้านสังคม แผนงานคนไทย 4.0., หน้า 1.

ความรู้สองชนิดที่ดูเหมือนจะเข้ากัน ไม่ได้ประสานกันจนเป็นเนื้อเดียวกันเสียทีเดียว ความรู้ทั้งสองชนิดไม่เพียงแต่ศึกษาเรื่องคล้ายกัน แต่ทั้งคู่ยังใช้คำศัพท์ เหมือน ๆ กันในระบบการแบ่งหมวดหมู่ที่เทียบเคียงกันได้ด้วย³ เพราะฉะนั้น การที่สยามตกอยู่ในภาวะที่ขัดกันระหว่างความรู้ของที่สืบทอดมาแต่โบราณ กับความคิดสมัยใหม่แบบตะวันตก ความอึดหลักอึดเหลือนี้ ทำให้สยามสามารถท้าทายต่อการเลือกรับความรู้ตะวันตกแบบสมัยใหม่ กับความคิดที่มีอยู่แต่เดิมไว้ได้

มโนทัศน์การปฏิรูปและความทันสมัยสยามประเทศ

มโนทัศน์การปฏิรูปและความทันสมัยในช่วงแรก เน้นความคิดที่ว่าด้วยความเป็นเอกราช เคียงคู่ไปกับความทันสมัย ปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่ง คือ การขยายตัวของเจ้าอาณานิคมตะวันตก ทำให้สยามต้องยอมจำนน และต้องการทำการปฏิรูป ในอีกทางหนึ่งแรงผลักดันของการล่าอาณานิคมอาณานิคม มาจากพลังการผลิตของระบบทุนนิยมโลก ที่ต้องการผลิตสินค้าจำนวนมาก และต้องทำการผลิตจำนวนมาก ดังนั้นชนชั้นนำจึงให้ความสนใจในการปฏิรูปทางความคิด ความเชื่อและจิตใจของผู้คนด้วย ซึ่งเป็นสิ่งใหม่ที่สยามจำเป็นต้องทำโดยเราจะไม่เห็นการเปลี่ยนแปลงในโลกโบราณ ดังจะเห็นได้จากการสร้างอุดมการณ์ชาติไทย อันเป็นมโนทัศน์จากการค้นคว้าแบบสมัยใหม่ รองรับด้วยหลักฐานทางโบราณคดีและเอกสารที่เป็นลายลักษณ์อักษร เกิดเป็นประวัติศาสตร์ชาติในรูปแบบที่เป็นชุมชนรูปแบบพิเศษ

³ ธงชัย วินิจจะกูล, กำเนิดสยามจากแผนที่ ประวัติศาสตร์ภูมิกายของชาติ, แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์, โอตา อรุณวงศ์, พงษ์เลิศ พงษ์วานันต์ (กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คปไฟ ร่วมกับ สำนักพิมพ์อ่าน, 2556), หน้า 80-83.

การพยายามสร้างและทำให้รัฐสยามรวมไปถึงผู้คนทั้งหลายมีฐานะและภาพลักษณ์อันสอดคล้องกับโลกตะวันตก เมื่อรัชกาลที่ 5 เริ่มปรับปรุงเปลี่ยนแปลงอาณาจักรให้มีความทันสมัย ในทางการเมืองก็เช่นกัน พระยาภาสกรวงศ์ไปศึกษาต่อยังประเทศอังกฤษแล้วกลับมารับราชการในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการแปรรัฐธรรมนูญฝรั่งเศสออกมาเป็นภาษาไทย และแปรรัฐธรรมนูญแบบอื่น ๆ อีก เพื่อแสดงให้เห็นชนชั้นนำยุโรปได้รับรู้ หลักการใหญ่ประการที่สำคัญคือการจำกัดอำนาจผู้ปกครอง สิ่งนี้ส่งผลกระทบต่อชนชั้นนำเป็นอย่างมาก ชนชั้นนำจารีตไทยยืนยันหลักการโบราณอย่างไม่เปลี่ยนแปลง ถึงที่มาของอำนาจพระมหากษัตริย์มีอจาระบุในกฎหมายได้ เพราะไม่มีอะไรมาบังคับได้ ผลกระทบที่ตามมาก็คือ เมื่อผู้นำรัฐสูงสุดไม่อาจบังคับได้ตามกฎหมายใด ๆ บรรดาเจ้าหน้าที่และข้าราชการในระบบย่อมมีโอกาสถูกบังคับด้วยกฎหมายได้เช่นกัน⁴

มโนทัศน์ชนชั้นสยามได้ก่อตั้งขึ้นตามระเบียบโลกที่เป็นระบบทุนนิยม ลักษณะเด่นของการปฏิรูปในยุคแรกคือการสร้างเงื่อนไขให้แก่การขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีการค้า และการแลกเปลี่ยนเป็นธรรมาภิบาล ในขณะที่การผลิตแบบใหม่ยังเป็นด้านรอง เพราะต้องพึ่งพานายทุนเป็นสำคัญ

อีกมโนทัศน์หนึ่งที่ส่งผลต่อผู้คนที่สำคัญคือมโนทัศน์ที่ว่าด้วยคนกับสังคม เหล่าชนชั้นนำตระหนักเป็นอย่างดี เห็นได้จากความคิดของรัชกาลที่ 5 ได้มองราชฎเปลี่ยนไปจากเดิม จากการเป็นคนที่ไม่สมบูรณ์เพราะไม่มีอิสระจากคนทั่วไป คือเป็นข้า ทาส ไพร่ ที่ไม่มีจุดมุ่งหมายเป็นของตัวเอง บัดนี้เป็นภาวะของตนเองและมีจุดหมายที่คนอื่นอาจรับรู้ได้ เพราะเป็นคนเหมือนกัน ทำให้ทรงระแวงต่อราชฎ ต้องให้ความเจริญ ความสุขและเป็นธรรม การก่อรูปของมโนทัศน์เหล่านี้ ชนชั้นนำได้ก่อรูปขึ้นมาท่ามกลางวิกฤติและความขัดแย้งภายในกลุ่มชนชั้นเอง ท่ามกลางการก่อรูปของรัฐสมัยใหม่จึงมีการปะทะประสาน การต่อสู้ทางการเมืองของเหล่าชนชั้นนำในการรักษาฐานะ และความเป็นเจ้าของพวกตนไว้ ภายใต้บริบทของการคุกคามและท้าทายต่อลัทธิอาณานิคมและวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี ที่สามารถสร้างความรู้และทฤษฎีของตนขึ้นมา บนความขัดแย้งและความแตกต่างหลากหลาย จนลงตัวและสร้างรัฐไทยแบบใหม่ขึ้นมาได้ ซึ่งคล้ายกับ “ลัทธิบูรพาคติศึกษา” (orientalism) ตั้งแต่แรกมาจนถึงปัจจุบัน ในขณะที่การปฏิบัติเป็นแบบ “ลัทธิบูรพาคติศึกษาแบบสมบูรณาญาสิทธิ” (Absolutist Orientalism)

การปฏิรูป “หลักหกประการ” ของคณะราษฎรในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ความคิดทางการเมืองที่สำคัญที่มีอิทธิพลต่อคนรุ่นใหม่ คือ ความคิดปฏิวัติประเทศอย่างถอนรากถอนโคน ดังที่เกิดขึ้นในประเทศจีนคือการปฏิวัติซินไฮ่หรือสาธารณรัฐ ที่นำโดยซุนยัตเซน แต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองในสยาม ได้ถูกขัดขวางและต่อต้านด้วยวิธีการต่าง ๆ แม้กระทั่ง พยายามยึดอำนาจรัฐคืน เพื่อสกัดกั้นการเปลี่ยนแปลงที่ถูกมองว่ารุนแรงและทำลายผลประโยชน์เดิมของชนชั้นนำ

ในทางความคิดหนทางหนึ่งที่ได้ก่อรูปขึ้น และส่งต่อมายังความคิดปฏิรูปในระยะต่อมา คือ ความคิดว่าด้วยการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ เพื่อความสมบูรณ์มั่งคั่งของคนในชาติ แต่พัฒนาการทางความคิดการเปลี่ยน

⁴ ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, “วิเคราะห์แนวคิดมโนทัศน์การปฏิรูปประเทศไทย,” เอกสารวิชาการภายใต้แผนงานยุทธศาสตร์เป้าหมาย (Spearhead) ด้านสังคม แผนงานคนไทย 4.0. หน้า 9-11.

โครงสร้างสังคม จากหน้ามือเป็นหลังมือ ยังไม่ได้รับการสนับสนุนจากชนชั้นนำ และกลุ่มคนกลุ่มต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ในที่สุดได้ลดระดับลงและพยายามเสนอให้เป็นนโยบายที่ผ่อนปรนมากที่สุด หลังจากการเกิดการต่อต้าน ส่งผลให้ความคิดในการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงของแกนนำคณะราษฎร เปลี่ยนเป็นการรวมชอมกับฝ่ายตรงข้ามมากยิ่งขึ้น มองอีกแง่หนึ่งโดยพิจารณาบริบททางการเมืองในขณะนั้นอาจกล่าวได้ว่าแนวคิดของปรีดี มุ่งสร้างชนบทรรมนิยมประเพณีที่มีการปฏิบัติมาก่อนแล้วในสังคม ธรรมเนียมปฏิบัติที่เคยปฏิบัติมาก่อน แม้ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ควรมารับใช้ต่อไป หากไม่ทำหลักการใหม่เสียหาย ทั้งหมดนั้นคือการสร้างความเป็นเอกภาพและความต่อเนื่องระหว่างประชาธิปไตยกับประเพณีธรรมเนียมในการปกครองสยามแต่โบราณ ซึ่งเป็นระเบียบใหม่ภายใต้การเปลี่ยนแปลง

มโนทัศน์การปฏิรูปในยุคพัฒนา บริบททางสังคมและเศรษฐกิจในยุคใกล้ถึงพุทธการ ค่อนข้างไปในทางที่มีความแตกต่างหลากหลายมโนทัศน์การปฏิรูปในช่วงยุคพัฒนาเศรษฐกิจ ช่วงปลายสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีการรัฐประหารและเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ยุคใหม่ รัฐบาลใหม่ได้เปิดช่องให้แกการวางแผนระบบระเบียบการปกครองเสียใหม่ อย่างที่ไม่มีใครเคยทำมาก่อน ก่อรูปในเชิงความคิดทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทั้งระบบการปกครองและในตัวประชาชน ที่ถูกปกครองในเวลาเดียวกัน พร้อมชนโยบายการสร้างความสำเร็จก้าวหน้าแก่ประเทศใหม่ คือ การให้น้ำหนักและการปฏิบัติไปที่การขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจของประเทศอย่างเป็นทางการเป็นขั้นตอน มีกระบวนการ แนวทางและเป้าหมายของการพัฒนาอย่างแน่ชัด ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้มาจากอิทธิพลจากภายนอกนั้นคือสหรัฐอเมริกา เนื่องจากเป็นแนวคิดที่มีเสน่ห์ในการเปลี่ยนแปลง ต้องการเห็นสังคมที่มีความเจริญก้าวหน้าไปจากสภาวะที่ล้าหลัง⁵

ความคิดที่มองว่าประเทศ สังคมเป็นอะไรที่สามารถ “ผ่าตัด” จัดการกับมันได้เหมือนกับเป็นร่างกายมนุษย์ อันเป็นวิธีคิดแบบนักวิทยาศาสตร์มากกว่าคติทั่วไปของเหล่าชนชั้นนำที่ใช้บารมีในการชักจูงให้ผู้อยู่ใต้การปกครองยอมรับและทำตาม จึงเป็นจุดเริ่มต้นของความคิดทางการเมืองไทยของจอมพลสฤษดิ์ สฤษดิ์ ธนะรัชต์และคณะ การพัฒนาเป็นใจกลางในนโยบายของคณะปฏิวัติ โดยวางอยู่บนฐานทางเศรษฐกิจของประเทศ จนยุคนี้ได้สมญานามว่ายุคพัฒนา ซึ่งจอมพลสฤษดิ์ เข้าใจดีว่าพัฒนาการคือแนวคิดสำคัญของยุทธศาสตร์สหรัฐอเมริกาในระดับโลก และเป็นแนวคิดใหม่ที่จะช่วยสร้างความชอบธรรมของรัฐบาล⁶

⁵ ดูเพิ่มใน, สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ. แผนชิงชาติไทย : ว่าด้วยรัฐและการต่อต้านรัฐสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ครั้งที่สอง (พ.ศ. 2491-2500). (กรุงเทพฯ : 6 ตุลารำลึก, 2550).

⁶ ดูเพิ่มใน, ทักษ์ เฉลิมเกียรติ. การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ. (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2559)

ภูมิหลังทางสังคมของบรรดาผู้มีความคิดการพัฒนาที่มีความคล้ายคลึงกันอย่างมาก คือ เกือบทั้งหมดมาจากสามัญชน ครอบครัวประกอบการทางการค้าหรืออิสระ การศึกษาระดับสูงสุดในประเทศ แล้วไปเรียนต่อในต่างประเทศ ด้วยทุนรัฐบาลและหรือทุนส่วนตัว ส่วนมากในยุโรปโดยเฉพาะอังกฤษ ในสาขาวิชาทางกฎหมาย รัฐศาสตร์และเศรษฐศาสตร์ ซึ่งรวมปรัชญาด้วย จากนั้นส่วนใหญ่กลับมารับราชการในหน่วยงานที่สอดคล้องกับความชำนาญทางทฤษฎี มีจำนวนน้อยที่ดำเนินอาชีพอิสระ ในทางความคิดและอุดมการณ์คนส่วนนี้จัดได้ว่าเป็นคนชนชั้นกลางมีแนวคิดที่ไปทางเสรีนิยมและเหตุผลนิยม ไม่สนับสนุนการใช้ความรุนแรงในทางการเมือง ต้องการเห็นความเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไปและดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นการสร้างสถาบันที่มีประสิทธิภาพและความรับผิดชอบต่อภารกิจเพื่อจุดหมายของส่วนรวม⁷

มโนทัศน์ที่สำคัญอย่างหนึ่งในยุคพัฒนาก็คือมโนทัศน์ “พระมหากษัตริย์ของมหาชน” การก่อรูปของความคิดนี้ คือ การทำให้พระมหากษัตริย์อยู่เหนือการเมือง แนวคิดนี้ได้เข้ามามีบทบาทในการสร้างเครือข่ายที่อาศัยความเป็นศูนย์กลางทางจิตใจของราษฎร ให้กลายมาเป็นความสัมพันธ์ที่เชื่อมต่อกันและบุคคลที่อยู่ในอำนาจทั้งภาครัฐ และเอกชน แนวคิดนี้ก่อรูปขึ้นมาภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในหลายระยะ ในระยะแรก จาก พ.ศ.2492-2519 ที่ความคิดนี้ค่อย ๆ ถักทอเข้ากับ “การสร้างรัฐ” เป็นหมุดหมายสำคัญในการ

⁷ เรื่องเดียวกัน

กำหนดความหมายแห่งการดำรงอยู่ของอำนาจรัฐ ในระยะที่สอง พ.ศ.2520-2549 มโนทัศน์สถาบันพระมหากษัตริย์ขยายแนวคิดและการปฏิบัติไปสู่ “การสร้างชาติ” ในช่วงระยะนี้การประสานจากภาคทฤษฎี(จารีตประเพณี)สู่การปฏิบัติ(การพัฒนา) มโนทัศน์สถาบันฯ คลี่คลายพัฒนาไปท่ามกลางการสร้างและสืบทอดโครงสร้างอำนาจรัฐที่วางอยู่บน “ฉันทมติพระมหากษัตริย์” ซึ่งการก่อรูปในแต่ละระยะเวลาที่กล่าวมานี้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงความหมายเรื่องชาติ ที่เกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ให้เป็นแบบเดียวกันอย่างแยกไม่ออก อย่างไรก็ตามเราจะสังเกตเห็นได้ว่า ความหมายของชาติแบบคณะราษฎรกับความหมายของชาติในยุคพัฒนา แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง

นโยบายการพัฒนาประเทศสมัยจอมพลสฤษดิ์ นำไปสู่การสร้างโครงสร้างพื้นฐานของประเทศในการรองรับการเติบโตของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่พึ่งพาทุนและเทคโนโลยีต่างชาติ แต่ก็ตั้งเป้าในการที่จะสร้างทุนไทยให้เติบโตใหญ่ขึ้นมาเองได้ แม้อาจไม่ออกไปแข่งขันกับต่างประเทศได้ แต่ก็ทำการผลิตรองรับการบริโภคและการสะสมทุนต่อไปในประเทศ เป็นหลักประกันในเสถียรภาพและความมั่นคงของรัฐบาล โครงการพัฒนานี้จึงมุ่งสร้างกลุ่มคนที่เรียกว่าชนชั้นกลางขึ้นมา เพื่อทำหน้าที่ในการผลิตและบริโภคสินค้าจากระบบทุน

หลังจากรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ดำเนินนโยบายการพัฒนาประเทศไประยะหนึ่ง ผลสะท้อนข้างเคียงอันหนึ่งที่เกิดขึ้นคือการแพร่กระจายของความคิดทางการเมืองเสรีนิยม ที่เป็นปฏิกิริยาและผลผลิตของการพัฒนาในด้านการศึกษาและเศรษฐกิจทุนนิยมที่เติบโตใหญ่ ด้านหนึ่งสะท้อนถึงข้อจำกัดของระบอบการเมือง เผด็จอำนาจพ่อขุน อีกด้านหนึ่งแสดงถึงความปรารถนาของประชาชน ที่ต้องการได้รับสภาพสังคม สิ่งแวดล้อมอันเป็นประโยชน์ต่อคนและธรรมชาติอย่างเหมาะสม ความย้อนแย้งนี้ในเวลาต่อมาจะส่งผลต่อการให้กรอบคิดและอารมณ์ความรู้สึกแก่นิสิตนักศึกษา คนรุ่นใหม่ในทศวรรษ 2510 ซึ่งผลลัพธ์เหล่านั้นไม่ได้ตั้งใจหรืออยู่ในจุดหมายของการพัฒนาเลย สิ่งที่ว่าทางอเมริกันและรัฐบาลไทยต้องการวางรากฐานทางความคิดให้แก่คนรุ่นใหม่ของสังคมไทยที่จะเป็นชนชั้นกลาง ดำเนินไปในหนทางที่สหรัฐอเมริกาและชนชั้นนำไทยกำหนดเป้าหมาย และทิศทางไว้ คือต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ และส่งเสริมลัทธิความเป็นไทย ความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ แนวความคิดเรื่องการพัฒนาประเทศของจอมพลสฤษดิ์จึงสะท้อนภาวะย้อนแย้งของพัฒนาการของรัฐไทยและระบอบทุนนิยมที่ขัดกัน

แม้การเมืองและเศรษฐกิจเติบโตและเปิดกว้าง ภายใต้อำนาจเศรษฐกิจแบบตลาดเสรี จึงเห็นได้ว่าเมื่อผู้นำพูดถึงการปฏิรูป มักมีแต่รูปแบบที่ลอกมาจากตะวันตก แต่ปราศจากเนื้อหาและคุณภาพที่สอดคล้องกับวิถีการปฏิบัติของคนไทยส่วนใหญ่โดยทั่วไป ดังที่นักวิชาการตะวันตกบางคนเรียกว่าประเทศไทย “ทันสมัยแต่ไม่พัฒนา” กล่าวได้ว่า ยุคพัฒนาในสมัยจอมพลสฤษดิ์ซึ่งคล้ายคลึงกับการปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 หากแต่เปลี่ยนจากเดินตามเจ้าอาณานิคมตะวันตก เป็นการเดินตามจักรวรรดินิยมอเมริกาแทน

มโนทัศน์ว่าด้วย “ทันสมัยแต่ไม่พัฒนา” ความคิดความก้าวหน้าจากตะวันตกและอเมริกาได้เริ่มถูกวิพากษ์วิจารณ์จากกลุ่มปัญญาชน และนักศึกษาหัวก้าวหน้ามากขึ้น เนื่องจากเห็นสภาพสังคม ความรุนแรง และอารมณ์ความรู้สึกของการเมืองที่ไม่เป็นประชาธิปไตย บริบททางการเมืองที่คุกรุ่นในยุค 14 ตุลา ความคิดและมโน

ทัศน์ว่าด้วยความเปลี่ยนแปลงมิได้มีแค่เหล่าชนชั้นนำเพียงอย่างเดียว หากมาจากสมาชิกและการรวมกลุ่มที่เรียก รวม ๆ ว่า “คนรุ่นใหม่” ในอีกทางหนึ่งกระแสแนวความคิดลัทธิมาร์กซ์เป็นที่นิยมผ่านพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย สู่แกนนำนักศึกษาและกรรมกร นำไปสู่การเคลื่อนไหว แต่ความคิดแบบเอียงขวาของรัฐบาลหลัง 14 ตุลาคือการปฏิรูปแต่ไม่มีการสร้างและพัฒนาออกไปอย่างเป็นระบบ นอกจากเป็นเพียงคำขวัญและเครื่องมือสำหรับโจมตีและทำลายฝ่ายตรงข้ามที่เป็นพลังฝ่ายประชาชน ความคิดและอารมณ์ทางสังคมเริ่มเปลี่ยนแปลงเนื่องจากความทุกข์ทรมานของระบอบประชาธิปไตยครึ่งใบ ทำให้ประสิทธิภาพการบริหารราชการโดยเฉพาะในระดับภูมิภาคและระดับท้องถิ่นไม่เป็นที่พึงพอใจในการตอบสนองความต้องการของประชาชน ในทางความคิดปรากฏการณ์ “ลัทธิเสด็จพ่อ ร.5”⁸ สะท้อนความหวังต่อระบบการเมืองที่เป็นประชาธิปไตยมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็มีมีความหวังที่จะประสบความสำเร็จ ถึงแม้จะยากเพียงใดก็ตาม

มนทัศน์ต่อมาคือความคิดว่าด้วยการเมืองคนดี การขึ้นมาของขบวนการเสื้อเหลือง พลังทางอุดมการณ์ทางการเมืองของกลุ่มนี้ไม่ใช่เพียงแค่ประชาชนและประชาธิปไตย แต่คือพระมหากษัตริย์กับพุทธศาสนา หากน้ำหนัและความหมายโดยนัยทางการเมืองคืออยู่กับพระมหากษัตริย์แต่ฝ่ายเดียว สถานการณ์การประท้วงทวีความรุนแรงและตึงเครียด จึงนำไปสู่การรัฐประหารใน พ.ศ. 2549 สืบเนื่องมาจากการที่ฝ่ายผู้ประท้วง ได้สร้างเงื่อนไขทำให้การเจรจาตกลงกันกับฝ่ายรัฐบาลเป็นไปไม่ได้ นั่นคือ การเรียกร้องให้รัฐบาลลาออกอย่างไม่มีเงื่อนไข ซึ่งเป็นการเรียกร้องที่เกินกว่าฝ่ายรัฐบาลจะยอมรับได้ เนื่องจากไม่เป็นไปตามกฎหมาย และความถูกต้องตามกติกาของระบอบประชาธิปไตย ในกรณีของ กปปส. ก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน นั่นคือฝ่ายประท้วงเคลื่อนไหวท้าทายรัฐบาลอย่างเปิดเผย

หลังจากการรัฐประหารปี 2557 หนทางเข้าสู่การปฏิรูปภายใต้รัฐบาล คสช. เราจะเห็นความอีหลักอีเหลือของการปฏิรูปอีกครั้งหนึ่ง คือ การปฏิรูปภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี และแผนคนไทย 4.0 ซึ่งได้กระชับอำนาจการปกครองมาไว้ในมือ ด้วยการร่วมมือกับนักธุรกิจและอดีตนักการเมือง สามารถสร้างแนวคิดและจุดหมายของการปฏิรูปออกมาได้ว่า “มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน” โดยอาศัยวิธีที่เรียกว่า “ประชารัฐ” คือรัฐกับเอกชนร่วมมือกันในการยกระดับคุณภาพการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ ที่เน้นเทคโนโลยีสมัยใหม่เป็นสำคัญ และใช้อำนาจพิเศษในการควบคุมประชาชน ที่น่าสนใจคือวิสัยทัศน์แผนการปฏิรูป มองว่านับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 มาประเทศตกอยู่ในภาวะประชาธิปไตยเทียม ซึ่งปัจจัยที่ทำให้ประชาธิปไตยเทียมก็คือนักการเมืองที่มาจากการเลือกตั้งเป็นสำคัญ

ประเด็นต่อมาคือโมเดลประเทศไทย 4.0 ได้นำเสนอภาพการปฏิรูป และหนทางในการไปบรรลุเป้าหมายการออกแบบประเทศไทยใหม่ จุดหมายคือการเปลี่ยนจากประเทศรายได้ปานกลางไปสู่ประเทศที่มีรายได้สูง และเศรษฐกิจขับเคลื่อนด้วยนวัตกรรม ส่วนอุดมการณ์ที่มารองรับการปฏิรูป 4.0 เมื่อเปรียบเทียบกับยุคก่อนแล้วกลับมีลักษณะทอดถอยและอนุรักษ์นิยม เน้นความมีเอกภาพและศูนย์กลาง ความคิดชาตินิยมที่เน้นหนักไปทางเชิดชูสถาบันพระมหากษัตริย์ อุดมการณ์ความเป็นไทยที่ไม่เหมือนใคร และไม่ต้องฟังเสียงจากภายนอก ดังนั้น เมื่อผู้คน

⁸ ดูเพิ่มใน, นิธิ เอียวศรีวงศ์. ลัทธิพิธีเสด็จพ่อ ร.5. (กรุงเทพฯ : มติชน, 2546).

ออกมาตั้งคำถามต่ออัตลักษณ์ความเป็นไทย และสถาบันพระมหากษัตริย์มากขึ้นเท่าไร ฝ่ายรัฐบาลเองก็ยิ่งต้องปราบปราม ใช้เครื่องมือและกลไกมากขึ้นเท่านั้น

โดยสรุปแล้ว เราจะเห็นความจำเป็นในการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงอย่างมากมายมหาศาล และเห็นความอึดื้อเหลือไม่ลงรอยในสังคมไทย ของเก่าไม่สามารถทิ้งออกไปได้ ของใหม่ก็ไม่สามารถรับมาได้อย่างเต็มที่ อาทิ การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ก็ไม่สามารถปฏิบัติได้อย่างถอนรากถอนโคน กล่าวอย่างถึงที่สุด เส้นทางและความซับซ้อนของแนวคิดการเปลี่ยนแปลงประเทศ จากความต้องการที่จะทันสมัยและเอกราชมาสู่ความหวังว่าจะเห็นประเทศมีความปรองดองบนความหลากหลาย ความคิดเรื่องการปฏิรูปมีมากมายมหาศาลในสังคมไทย เพียงแต่ขาดสภาพแวดล้อมทางการเมืองที่ต้องการยอมรับความแตกต่างหลากหลายของทุกกลุ่ม และกลไกที่ไม่ถูกควบคุมบงการโดยรัฐในการทำหน้าที่ขับเคลื่อนการปฏิรูปอย่างเป็นรูปธรรม ประเทศของเราจึงอยู่บนหนทาง “ทันสมัยแต่ไม่พัฒนา”